

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA HİSARKÖY (ATTOUDA) CAMİSİ

THE MOSQUE OF HISARKOY (ATTOUDA) IN THE LIGHT OF NEW FINDINGS

Mustafa EKMEKÇİ*

ÖZ

Günümüzde Denizli'nin Sarayköy ilçesine bağlı Hisarköy Mahallesi, M.Ö. II. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Antik çağın Roma kentlerinden biri olan ve adına Attouda denilen bu yerleşim yerinde yaşam neredeyse hiç kesilmeden bugüne kadar gelmiştir. Kurulduğu günden bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapan kentin son kültür katmanı ise XIII. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından şekillendirilmiştir. XIV. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğunun Batı Anadolu'daki hâkimiyeti sağlama girişimleriyle zaman zaman sınırları değişen bölge, nihayetinde 1429 yılında tamamen Osmanlı topraklarına katılmış ve Hisarköy Kütahya Sancağı'na bağlanmıştır. Anadolu topraklarının Osmanlı Devleti tarafından idari bölgelere ayrılması yüzyıllara göre değişiklik gösterse de Hisar, çevresindeki daha büyük yerleşim yerlerine bağlı bir köy olarak varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Hisarköy Camisi ise bu tarihsel sürecin XIX. yüzyılına ait örneklerindendir. Hisarköy'ün meydanına hâkim bir noktada yer alan cami, sonradan yapılan müdahalelerle değişikliğe uğrasa da plan kurgusu bakımından döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda eğimli bir arazi üzerine inşa edilen cami dikdörtgen planlı harim ve bunun kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır. Üzeri ahşap kırma çatı ile kapatılan caminin kitabesi bulunmamakla birlikte kapının yukarısında yer alan metal levha üzerinde Latin harfleriyle 1880 tarihi yazılıdır. Ancak bu tarihi referans gösteren herhangi bir kitabe, yazıt veya arşiv belgesine rastlanılmamıştır. Çalışmada caminin mimari ve süsleme özellikleri üzerinde durularak tanıtımı yapılmış ve çevre köylerdeki benzer örneklerle karşılaştırılmıştır. Caminin eski fotoğraflardan ve yöre halkından sağlanan veriler ışığında özgün haliyle ilgili olasılıklar üzerinde durulmuştur. İnşa tarihi bilinmeyen Hisarköy Camisi'nin bu sorununa ışık tutacak ahşap bir kitabenin araştırma sırasında tespit edilmesi, konunun özgün değerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hisarköy, Attouda, Hisarköy Camisi, Kırsal Mimari

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Denizli. ♦ ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7138-8856> ♦ E-mail: mekmekci@pau.edu.tr

ABSTRACT

Hisarköy neighborhood of Sarayköy District in Denizli, Turkey, has a history dating back to the 2nd century BCE. This settlement, known as Attouda in ancient times, was one of the Roman cities and has been continuously inhabited up to the present day. Since its establishment, the city has hosted many civilizations, with the last cultural layer being shaped by the Turks from the 13th century onwards. In the 14th century, the region's borders fluctuated due to the efforts of the Anatolian Seljuk State and the Byzantine Empire to establish dominance in Western Anatolia. Ultimately, in 1429, the area was fully incorporated into Ottoman territory and Hisarköy was attached to the Kütahya Sanjak. Although the administrative divisions of Anatolian lands by the Ottoman Empire varied over the centuries, Hisar maintained its existence as a village connected to larger nearby settlements for many years. The Hisarköy Mosque is an example from the 19th century within this historical process. Located at a prominent point in the center of Hisarköy, the mosque, despite later interventions, reflects the characteristics of its period in terms of its plan layout. Among these interventions, the most notable is the demolition of the upper part of the northern wall of the prayer hall at the first-floor level to expand the gallery to the north. Additionally, the five-arched portico of the mosque has been enclosed with metal frames placed between wooden supports. The original texture, visible only on the eastern facade, is obscured on other facades due to plaster and travertine cladding. Built on a sloping terrain in a southeast-northwest direction, the mosque consists of a rectangular prayer hall and a portico to the north. Although the mosque, covered with a wooden hipped roof, does not have an inscription, a metal plaque above the door bears the date 1880 in Latin letters. However, no inscription, epitaph, or archival document referencing this date has been found. A positive development regarding the mosque, whose construction date is not definitively known, occurred during the 2021 survey surveys. A wooden inscription was found in an annex understood to have been added later at the western corner of the portico. This study introduces the mosque by focusing on its architectural and decorative features and presents some inferences about its construction date based on the data obtained from the wooden inscription. Additionally, the mosque has been compared with similar examples in surrounding villages. The situation of the northern wall of the prayer hall being demolished at the first-floor level to expand the gallery, observed in the mosque at an unknown date, has also been seen in nearby mosques. Efforts have been made to determine the changes made to the mosque, and in this context, a plan sketch of the mosque's current state has been drawn and digitized. It has been understood that old photographs encountered during fieldwork provide valuable information about the mosque's original condition. Restitution attempts have been made to reconstruct the mosque's original state by combining information obtained from photographs and interviews with local residents. Additionally, images that could shed light on the mosque's state before alterations were created using three-dimensional drawing programs and shared in the study. The fact that the Hisarköy Mosque, an example of our rural architectural heritage, has not been addressed in any previous study highlights the unique value of the subject. Furthermore, the wooden inscription found and preserved during fieldwork should not be overlooked as an important tangible data regarding the structure whose construction date is unknown.

Keywords: *Hisarköy, Attouda, Hisarköy Mosque, Rural Architecture*

Giriş

Denizli'nin Sarayköy ilçesine bağlı Hisar Köyü, Attouda antik kenti üzerine yer almaktadır¹. Antik kaynaklara göre MÖ II. yüzyıla kadar uzanan geçmişe sahip olduğu bilinen Attouda Antik Kenti'nin son araştırmalarda elde edilen bulgular ışığında bu tarihin MÖ VII. yüzyıla işaret ettiği ortaya çıkmıştır². Roma İmparatorluk Dönemi'nde Karia kentleri arasında yer alan Attouda, Bizans Dönemi'nde Phrygia Bölgesi'nin yönetim sınırları içerisinde varlığını devam ettirmiştir³. Bölgenin Türk-İslam kültürüyle tanışması ise XIII. yüzyıla rastlar⁴. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Batı'da ulaştığı uç noktalardan biri olan Denizli ve çevresinin Bizans Devleti'yle sınır olması ve iki devletin bu topraklardaki hâkimiyet girişimleri zaman zaman sınırları değiştirse de bölgede 1429 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sağlamasıyla Hisarköy Kütahya Sancağı'na bağlanmıştır⁵. Yerleşimde XV. yüzyıla tarihlenen herhangi bir somut veri bulunmamakla birlikte XVI. yüzyıla ait arşiv belgelerinde Ezine-i Lazıkıyye (Sarayköy) kazasına bağlı İbsili nahiyesinin merkezi olarak Hisarköy adı geçmektedir⁶. Hisarköy'ün 16. ve 17. yüzyıllardaki başlıca geçim kaynakları, nüfusu ve etnik yapısıyla ilgili bilgiler ise dönemin vergi kayıtlarından anlaşılmaktadır⁷. 1844-1845 yıllarına ait temettuat defterine göre Hisarköy'de 139 hanede 695 nüfusun yaşadığı ve bu nüfusun tamamının Müslüman Türk vatandaşlarından oluştuğu da belirtilmiştir⁸. 1935-1945 yılları arasındaki nüfus verilerine bakıldığında ise ortalama 900 kişinin Hisarköy'de ikamet ettiği görülmektedir⁹.

Bir antik kentin üzerinde yer alması, yerleşimin 1988 yılında 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesini beraberinde getirmiştir¹⁰. Daha sonra Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 24.12.2009 tarihli ve 2511 sayılı kararıyla Hisarköy'deki 141'i sivil mimari olmak üzere toplam 143 yapı tescil edilmiştir¹¹. 2013 yılında ise Türkiye'de 35 tane bulunan kentsel arkeolojik sit alanları arasına katılmıştır¹². Hisarköy yerleşimindeki tarihi dokunun korunması açısından olumlu bir gelişme arz eden bu durumun köyde yaşayanlar için olumsuz tarafları zamanla kendini göstermeye başlamıştır. Hisarköy sakinlerinin yaşadığı evlerin bakım, onarım, yenileme

1 Kolancı, 2021a, 57; Kolancı, 2021b, 369, 370; Kolancı, 2022, 396; Kolancı, 2023, 261; Kolancı, 2024, 345.

2 Kolancı, 2023, 261; Kolancı, 2024, 345.

3 Kolancı, 2023, 261; Kolancı, 2024, 345.

4 Baykara, 2006, 45.

5 Gökçe, 2000, 49.

6 Gökçe, 2000, 214.

7 Gökçe, 2000, 214.

8 Özçelik, 2010, 895.

9 Özçelik, 2010, 896.

10 İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.09.1988 tarih ve 398 sayılı kararı.

11 Kolancı, 2023, 262.

12 Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.10.2013 tarih ve 2098 sayılı kararı.

vb. işlemlerinin mevzuat gereği belirli bir prosedür doğrultusunda gerçekleşecek olması ve bu sürecin hem zaman hem de maddi açıdan ağırlığı, Hisarköy'den çevre yerleşimlere taşınmanın önemli etkileri arasındadır. Köyde ikamet edenlerin birçoğu Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kararıyla Hisarköy'ün 2 km. kuzeyindeki "Çamlar Mevkii" olarak isimlendirilen alanda toplu konut projesiyle yapılan evlere taşınmıştır¹³. Günümüzde Hisarköy'de halen sürekli ikamet eden 12 hanede yaşam devam etmektedir.

Çalışmada, kırsal mimarinin örnekleri arasında yer alan Hisarköy Camisi'nin tanıtımı yapılmış, tarihçesi ve plan özellikleriyle süslemeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetlerin ilk aşamasını oluşturan saha çalışmalarında, caminin mevcut durumunun planı çizilmiş, fotoğrafları çekilerek arşivlenmiştir. Bu çalışmalar esnasında son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde, günümüzde caminin deposu olarak kullanılan mekânda gerçekleştirilen titiz çalışma sonucunda atıl vaziyette bulunan kitabeli ahşap bir levha tarafımızca tespit edilmiştir¹⁴. Ortaya çıkarılan ahşap levhanın ölçüleri ve üzerindeki kitabeden hareketle, caminin inşa veya tamir tarihine ışık tutabilecek kıymetli veriler elde edilmiştir. Ayrıca *Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği Arşivi*'nde bulunan eski fotoğraflardan caminin kuzey cephesindeki değişikliklerin yapılmadan önceki haline ait görseller de tespit edilmiştir. Toplanan bu bilgilerden yola çıkılarak caminin özgün haline yakın olduğu düşünülen canlandırması dijital programlar vasıtasıyla oluşturulmuş ve bu çalışmada paylaşılmıştır. Hisarköy Camisi ile ilgili bir araya getirilen bu bilgiler ayrı başlıklar şeklinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Hisarköy Camisi

Denizli'nin Sarayköy ilçesine bağlı Hisar Mahallesi'nde, 101 ada, 1 parselde bulunan cami¹⁵, güneyden kuzeye doğru alçalan eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Caminin doğu duvarı bu yönde yer alan eski ilkokulun arsa sınırını bahçe duvarıyla birlikte belirlemektedir (Fot. 1). Kuzey ve batı yönde çevre duvarıyla sınırlandırılmış "L" şeklinde bir de avlusu bulunmaktadır. Avluya güney ve kuzey yöndeki iki kapıdan ulaşılmaktadır (Fot. 2-3). Avlunun doğusunda çeşme, onun güneyinde camiyle organik bağlantısı bulunmayan minare yer almaktadır. Yapı, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2012 yılında tescil edilmiştir¹⁶.

Tarihçe

Yapının inşa tarihini veya banisini işaret eden herhangi bir kitabesi yoktur¹⁷.

13 Kolancı, 2021b, 375; Kolancı, 2023, 262. Kendi evini yapana yardım projesi kapsamında çalışmalar devam etmektedir. Bkz. Sarayköy Kaymakamlığı (2019).

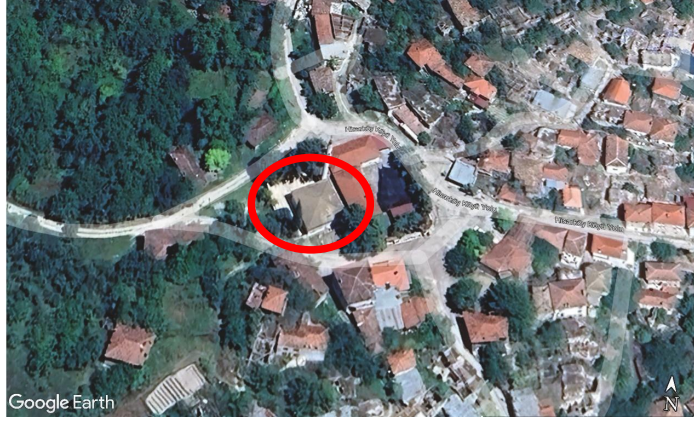
14 Ahşap kitabe ile ilgili ne cami imamının ne de köydeki herhangi bir vatandaşın bilgisi bulunmamaktadır. Tespit ettiğimiz ana kadar varlığından bihaber olunan ahşap kitabenin, kaybolma veya çalınma ihtimaline karşı Denizli Müze Müdürlüğünde koruma altına alınması sağlanmıştır.

15 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması, 2024.

16 Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 06.07.2012 tarih ve 823 numaralı karar.

17 Caminin günümüz teknolojisiyle yapılan minaresinin kaidesinde ise "Bu ezanlarki şahadetler dinin temeli yurdumun üsünde benim ebediyen inlemeli M. A: Ersoy 24.4.1973 " kitabesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 1:
Hisarköy Camisi
Uydu Görüntüsü
(Google Earth)
(erişim tarihi:
11.11.2024)

Fotoğraf 2:
Avlu Kapısı Güney

Fotoğraf 3:
Avlu Kapısı Kuzey

Son cemaat yeri ortasındaki kapının yukarısında “Hisar Köyü Camii Yapılış Tarihi 1880” ibaresinin yazılı olduğu metal levhaya yer verildiği görülmektedir (Fot. 4). Levhadaki tarihe referans olabilecek somut verinin bulunmayışı bahsi geçen tarihe şüpheyile yaklaşılması gerektiğini hatırlatır. Camiyle ilgili vakıf kayıtlarında ve T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde herhangi bir belgeye şu ana kadar rastlanılmaması, yapının köyde ikamet edenlerin katkılarıyla inşa edilmiş olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

Yürütücülüğünü Doç. Dr. Bilge Yılmaz Kolancı’nın üstlendiği “Attouda ve Çevresi Yüzey Araştırması” adlı, YA012004(2021) numaralı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında¹⁸, Hisarköy’de gerçekleştirilen Türk-İslâm Dönemi araştırmalarında, Hisarköy Camisi’yle ilgili önemli bir buluntu elde edilmiştir. Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinin ahşap panellerle ayrılıp kapı eklenerek sonradan mekân şekline getirildiği ve günümüzde cami deposu olarak kullanıldığı öğrenilen bölümde röleve çalışmalarının gerçekleştirildiği esnada caminin inşa tarihine ışık tutacak kitabeli ahşap bir levha tespit edilmiştir (Fot. 5).

Fotoğraf 4: Hisarköy Camisi Kapı Yukarısındaki Metal Levha

Levha dikdörtgen şeklinde 128.5x35.5x3 cm ölçülerinde olup, bu dikdörtgenin merkezinde yarım daire formunun sınırlandığı alanın yüzeyinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Yazı kuşağının altında bitkisel süsleme ile ay ve yıldız motifine yer verilmiştir (Fot. 6, Çiz 1). Ortadaki süslemenin iki yanına bakışımı olarak yerleştirilen ay-yıldız motiflerinden soldakinin altında Arap alfabesiyle “سنة ١٣١١” (sene 1311) tarihi düşülmüştür (Fot. 7). Ayrıca yarım daire kemer formundaki yazı kuşağının yüzeyinde Arapça Kelime-i Tevhid, Maşallah ve Kur’an-ı Kerim Fetih Suresinin ilk ayeti yazılıdır (Fot. 8, 9). Hisarköy Camisi’nin tarihiyle ilgili çok önemli bir delil olduğu düşünülen ahşap kitabenin bir bütünün parçası olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kitabenin ait olduğu bu bütün ile ilgili iki ihtimal üzerinde durulmuştur¹⁹. Bunlar-

18 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Sarayköy Belediyesine, Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği ile Yüzey Araştırması ekibine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

19 Belirtilen ihtimallere karşı görüş olarak; levhanın Hisarköy’deki başka bir yapıya ait olabileceği

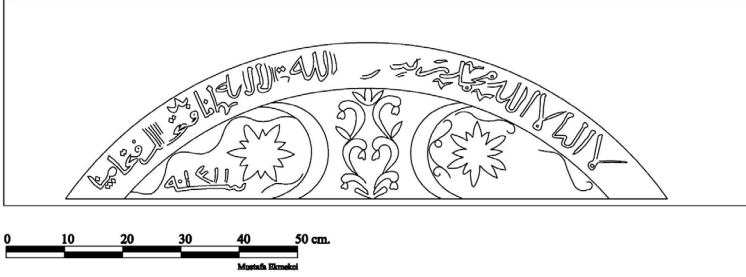
Fotoğraf 5: Ahşap Levhanın
Tespiti (Yazar)

dan ilki özgün minberin (günümüzde mevcut değildir) kapı tacına ait olabileceği yönündedir. Özgün minberin yerinde günümüzde yenilenmiş minberin yer alması bununla ilgili yapılacak olasılık çalışmalarını bertaraf etmektedir. Ayrıca levhanın ebatları bakımından minberin konumlandırıldığı harim güney ve batı duvarlarının kesiştiği köşedeki 85 cm lik genişlikten büyük olması bu ihtimali ortadan kaldırır. Kırsal mimari örneklerden biri olan Hisarköy Camisi'yle yakın mimari özelliklere sahip Anadolu örneklerine bakıldığında, minberler çoğunlukla güney ve batı duvarının kesiştiği köşede konumlandırılmıştır²⁰. Minberlerin genişliği genellikle bahsi geçen köşeden güney duvarının en batısındaki pencereye kadar olan mesafe ölçülerindedir. Uzunlukları ise batı duvarın en güneyindeki pencerenin bazen önüne bazen de pencere genişliğini aşacak şekilde değişkenlik göstermektedir. Bu bilgiler ışığında 103,5 cm genişliğe sahip ahşap levhanın yarım daire formunu veren bölümü, caminin güneybatı köşesinden doğudaki en yakın pencereye olan 85 cm ölçüsüyle uyumsuzdur. Dolayısıyla ahşap levhanın özgün minberin kapısına ait bir parça olabileceği düşünülmemektedir.

İkinci ve en kuvvetli ihtimal olarak; yarım daire kemer şeklindeki harim kapı açıklığını kapatan ahşap kapının üstlüğü, ebatları açısından bu alana uygun düştüğünden parçanın harim kapısına ait olduğu düşünülmektedir. Caminin bilinmeyen bir tarihte kuzey cephesinin birinci kat seviyesinde yıkılması, yıkılan bu alanın taşıyıcılığının iki serbest ayağa yüklenmesi ve yıkılan duvarın tavanda ortaya çıkardığı boşluğun ahşap kaplamayla kapatılarak en son gri renkli yağlı boyayla boyanması, bu cephede yapılan müdahalenin son safhasını teşkil etmiş olmalıdır. Aynı renk boyanın ahşap levha üzerinde de bulunması kuzey cephedeki değişiklik

veya çevre yerleşimlerden getirilerek üzerinde Kur'an-ı Kerim'den bir ayetin yer almasından dolayı kutsal bir mekânda saklanması uygun görülmüş olabileceği göz önünde bulundurularak olasılık çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu karşı görüşü kanıtlayacak herhangi bir somut veriyle karşılaşılmamıştır.

20 Anadolu'nun birçok bölgesindeki örneklerde genellikle bu durum değişmemektedir. Ancak burada tamamına değinilemeyeceğinden seçme örnekler verilmiştir. Uşak Sivashlı Akarca Köyü Camisi (Gürsoy, 2017, 1009); Niksar Gültepe Köyü Camisi (Boy, 2020, 200); Ankara Karahoca Köyü Camisi (Karaaslan, 2021, 174); Burdur Kemer İbrahim Çavuş ve Burdur Kemer Elmacık Köyü Camisi (Atasoy, 2022, 1757, 1765); Emirdağ Sığracık Köyü Camisi (İnce, Atasoy ve Atıcı, 2021, 267); Mudanya Halil Ağa Camisi (Atıcı, 2024, 680); Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Köyü Camisi (İnce ve İnce, 2024, 90); Sivas Çongar Köyü Eski Camisi (Çelemoğlu, 2024, 948).

Fotoğraf 6: Ahşap Kitabe / Çizim 1: Ahşap Kitabe

Fotoğraf 7: Ahşap Kitabedeki Tarih Detayı

sırasında kapının da boyanmış olabileceğini akla getirir. Bunun yanında harimdeki ahşap ayaklar üzerindeki yeşil renkli boya ise kitabeye ilgili ortaya koyulan ihtimali kuvvetlendirmektedir. Yüzeyi tamamen griye boyanan kitabenin yazı kuşağı üzerinden aşağıya doğru sızan yeşil boyanın gri renkten daha sonra kullanıldığını göstermektedir (Bkz. Fot. 5-9). Harim kapı üstlüğünü gösteren iki eski fotoğrafa bakıldığında ise gerek form gerek renk açısından kitabeye uyumlu olduğu görülür (Fot. 10-11).

Yukarıda teknik verilerden yola çıkarak ahşap kitabenin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu teknik verilere ek olarak kitabe metninin içeriğine odaklanılmış ve kitabenin nereye ait olabileceği yönünde birtakım ipucu aranmıştır. Kitabede Fetih Suresi'nin ilk ayetine **إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا** “İnnâ fetahnâ leke fethan mubînâ(n)” yer

Fotoğraf 8:
Ahşap Kitabedeki
Kelime-i Tevhid

Fotoğraf 9:
Ahşap Kitabedeki
Fetih Suresinin İlk
Ayeti

verilmesi “Doğrusu Biz Sana (zafer yollarını) açtık; apaçık bir fetih ihsan ettik.”²¹ Türkçe mealinde geçen açmak fiiliyle özdeşleştirilen “kapı açmak, yol açmak” eylemini karşıladığı düşünülebilir²². Bu durum camilerin mihrabında karşılaşılan ve içinde “mihrap” kelimesi geçen ayetlerle benzemektedir²³.

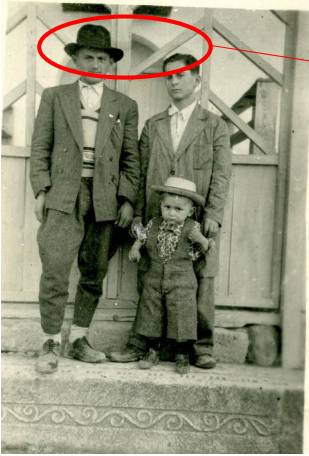
21 Türkçe Kuran Mealleri (2024, 24 Nisan). Fetih Suresi 1. Ayet.

22 Fetih Suresi adını ilk ayette geçen “feth” kelimesinden almaktadır (Işık, 1995, 456). Surede birkaç defa fetihten söz edildiği için bu anlamının yanında kapalı olan bir şeyin açılması manası da bulunmaktadır. Konya İnce Minareli Medrese’nin taçkapısında Yasin Suresi ile Fetih Suresi’nin birlikte kullanılması bezeme anlayışının yanında kapalı olan bir şeyin açılmasını da ifade etmektedir (Kuru, 2008, 43). Kanuni Sultan Süleyman’ın kendi adına inşa ettirdiği caminin açılışını mimarbaşına yaptırması, Mimar Sinan’ın da kendi ifadesiyle [“Ya Fettah!” deyip açtım] sözleriyle bunu gerçekleştirmesi, kapalı olan bir şeyin açılması anlamındadır (Mülayım, 2021, 204). Kayseri ve çevresinde “çatal kapı” denilen, büyük ahşap çift kanatlı kapıların üzerinde, sahipleri tarafından kapıların hayırlara açılmalarını dileyen dualar arasında Fetih Suresi’nin ilk ayeti ile El-Fettâh Esmâ’ül Hüsnasının Yâ Fettâh(hayır kapılarını açan) biçimine yer verilmesi kapalı olan bir şeyin açılması manasındadır (Tali, 2020, 84).

23 Bakırer, 2000, 99; Erzincan, 2020, 31; Atıcı, 2023, 596-599, 615.

Fotoğraf 10:
Hisarköy Camisi
Kuzey Cephesi
(Hisarköy Attouda
Turizm ve
Yardımlaşma Derneği
Arşivinden)

Fotoğraf 11: Hisarköy Camisi Kuzey Cephesi
(Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği
Arşivinden)

Ahşap kitabeyle ilgili köy sakinleriyle gerçekleştirilen görüşmelerde ise kitabenin ne zaman kim tarafından caminin bu bölümüne konulduğuyla ilgili herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında caminin deposunda bulunan ahşap kitabenin Hisarköy Camisi'nin harim kapısına ait olabileceği düşünüldüğünde, yapının kitabede geçen H. 1311/M. 1893-94 yılında onarım, yenileme veya ibadete açılarak faaliyete geçmiş olma ihtimalini kuvvetlendirir.

Onarım ve Değişiklikler

Caminin geçirdiği onarım ve değişikliklerin kayıtlı olduğu herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Ancak köy halkıyla yapılan görüşmeler neticesinde, kuzey cephede yapılan düzenlemenin iki aşamada gerçekleştiği anlaşılmıştır²⁴. Bunlardan ilki 1972-73

²⁴ 05.11.2024 tarihinde eski Hisarköy muhtarlarından Ali Kasap (D. 1946) ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

yıllarında muhtar Osman Tanrıverdi tarafından son cemaat yerini taşıyan ahşap ayakların arasının metal doğramalarla kaplanıp kuzey cephenin kapatılmasıdır. İkinci düzenleme ise dönemin muhtarı Ali Kasap tarafından 1984 yılında gerçekleştirilen caminin çatısının yenilenmesidir. Bunların dışında cami cemaatine yetmediği düşünülerek harim kuzey duvarının birinci kat seviyesinin yıkılarak mahfilin kuzeye doğru genişletilmesinin çatı yenilenmesi esnasında yapıldığı aynı kişiden alınan bilgiler arasındadır. Caminin iç tarafındaki düzenlemelerin de bu tarihlerde yapılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Ayrıca minberinin cami imamı Cemal Mısırlı tarafından eskidiği gerekçe gösterilerek bugünkü haliyle değiştirildiği, özgün minberin ise yakacak olarak kullanıldığı bilgisi de bulunmaktadır²⁵. Cephelerin travertenle kaplamasının bir hayırsever tarafından bilinmeyen bir tarihte gerçekleştirildiği öğrenilmiştir²⁶. Caminin kim tarafından ne zaman yapıldığı bilinen tek unsuru minaresidir²⁷ (Fot. 12). Yapının inşa edildiği dönemde minaresinin olup olmadığıyla ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak caminin içinden ulaşılan ve doğu duvarında çok yüksek olmayan ahşap bir minaresinin olduğuyla ilgili sözlü bilgiler mevcuttur²⁸. Bunun yanında caminin minaresinin olmadığı, imamın avluda bulunan devşirme blokların üzerine çıkarak ezan okuduğu yönünde karşıt bilgiler de vardır²⁹. Ayrıca Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği arşivindeki eski fotoğraflarda da minare görüntüsüne rastlanmamıştır. Cami minaresinin olup olmadığı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte sözlü tarih bilgilerindeki tutarsızlık ve minarenin varlığını kanıtlayacak herhangi bir somut veriyle karşılaşılmaması bu konuda sağlıklı bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla köy sakinlerinin verdiği bilgiler saklı kalmak kaydıyla, 28.04.1973 tarihinde inşası tamamlanana kadar caminin minaresinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Mimari Özellikleri

Cami, 11.39x8.30 m ölçülerindeki kareye yakın enine dikdörtgen planlı harim ile bunun kuzeyindeki son cemaat yerinin meydana getirdiği kare alanı kaplamaktadır (Çizim 2). Caminin kuzeydoğusunda yer alan minaresi ise 28.04.1973 tarihlidir. Yapının tüm cephelerindeki pencere düzeni birbirinden farklıdır. Güney cephede altta ve üstte dörder pencereye, batı cephede altta iki, üstte üç pencereye yer verilmiştir (Fot. 13, 14). Hatta batı cephede, üst sırada yer alan ve mihrap duvarına yakın olan pencere, birinci kat seviyesindeki diğer pencerelerden daha aşağı kottadır. Doğu cephede ise sadece birinci kat seviyesinde dört pencere bulunmaktadır (Fot. 15). Bu pencerelerden en kuzeyde yer alan son cemaat yerine açılmaktadır. Kuzey cephede ise kapı açıklığının iki yanında birer

25 02.02.2024 tarihinde Mustafa Öztekin (D.1980) ile yapılan görüşmelerden edinilmiştir.

26 02.02.2024 tarihinde Tarık Urgan (D.1973) ile yapılan görüşmelerden edinilmiştir.

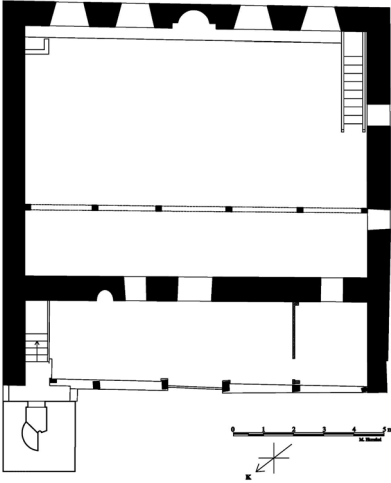
27 Minare kaidesinde “Bu ezanlarki şahadetler dinin temeli yurdumun üsünde benim ebediyen inlemeli M. A: Ersoy 24.4.1973 ” ibaresinin yazılı olduğu kitabe mevcuttur.

28 Çatı yenilemesi sırasında doğu duvardaki pencereden ulaşılan, yaklaşık 2 m yüksekliğindeki üzeri teneke kaplı ahşap minarenin de bu işlem sırasında söküldüğü dönemin muhtarı Ali Kasap’tan öğrenilmiştir.

29 02.05.2024 tarihinde Özcan Akbıyık (D.1941) ile yapılan görüşmelerden edinilmiştir.

Fotoğraf 12:
Hisarköy Camisi
Minare Kitabesi

Çizim 2: Hisarköy Camisi
Zemin Kat Planı

pencere bulunmaktadır. Ancak Hisarköy At-touda Turizm ve Yardımlaşma Derneği'nin arşivinde yer alan bir fotoğraftan caminin kuzey cephesinde birtakım değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. Fot. 10). Bu değişikliklerden en belirginini ise günümüzde metal doğramalarla kapalı olan son cemaat yerinin aslında beş kemer gözlü, ahşap ayakların taşıdığı yarı açık mekân şeklide olduğudur. Ayrıca harim kuzey duvarının birinci kat seviyesinin tamamen yıkılarak, mahfilin, daha önceleri açık olduğu tespit edilen son cemaat yerine doğru uzatıldığı görülmektedir. Son cemaat yerindeki ahşap ayaklar arasında yer alan korkulukların yerine ise aynı yükseklikte duvar örülmüştür. Dolayısıyla kuzey cephede bu müdahale yapılmadan önce mihrap eksenindeki kapı açıklığı ile iki yanında pencereler bulunurken, kapının yukarısında mükebbire ve doğusundaki dikdörtgen açıklıklı

pencerenin varlığı fotoğraftan anlaşılmaktadır. Günümüzde metal doğramalarla kaplanarak kapalı hale çevrilen son cemaat yerinin merkezine kapı açıklığı yerleştirilmiştir (Fot. 16). Kapıdan içeriye girildiğinde son cemaat yerinde yapılan bu değişiklik izlenebilmekle birlikte ahşap panellerle ayrılıp bir de kapı eklenerek mekân şekline getirilen ve depo olarak kullanılan bölüm de görülebilmektedir (Fot. 20).

Son cemaat yeri ortasında yer alan kapı açıklığından 11.30x8.30 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı harime girilir (Fot. 17). Harimin güney duvarı ortasında içbükey mihrap nişi, onun batısında ahşap minber ve mihrabın doğusunda vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Fotoğraf 13:
Hisarköy Camisi Güney
Cephesi

Fotoğraf 14:
Hisarköy Camisi Batı
Cephesi

Fotoğraf 15:
Hisarköy Camisi Doğu
Cephesi

Fotoğraf 16: Hisarköy Camisi Kuzey Cephesi

Harimin dört duvarını pencere altı seviyesinde dolaşan fayans kaplamalar mihrap nişi ile vaaz kürsüsünde de karşımıza çıkmaktadır. Harimin kuzeyindeki mahfil katını taşıyan ahşap ayaklar birbirlerine dekoratif kemerlerle bağlanmaktadır (Fot. 18). Mihrap eksenini hariç tutulduğunda ahşap ayakların arasında 0.71 m. yüksekliğinde korkuluklara yer verildiği görülmektedir. Düz tavanla kapatılan harim tavanının ortasında malzemenin zıt yönde yerleştirilmesiyle kare alan oluşturulmuş ve içerisinde çıtalarla meydana getirilen sekizgene yer verilmiştir (Fot. 19). Çıtakâri tekniğindeki bu düzenlemede tavanın merkezinde sekizgen şekli tekrar eden tavan göbeği bulunmaktadır. İçten düz tavan şeklindeki örtü dıştan dört yöne meyilli kırma çatıdır.

Caminin mahfil katına son cemaat yerinin doğu duvarına sabitlenen ahşap merdivenle çıkılır (Fot. 20). Mahfil katı harim kuzey duvarının birinci kat seviyesinde yıkılarak son cemaat yerine doğru uzatılmasıyla genişletilmiştir. Mahfil katında yıkılan bu bölümünün üzerine, doğu ve batı duvara yakın konumda yerleştirilen iki ahşap ayakla örtü sistemi desteklenmektedir (Fot. 21). Zemin kattaki ahşap taşıyıcı ayaklar mahfil katında aynı istikamette devam ettirilmiş ve birbirlerine dekoratif kemerlerle bağlanmıştır. Mahfilin mihrap ekseninde ileriye taşırılan balkon zeminden 0.60 m. yüksekliğindeki korkuluklarla çevrenmekle birlikte bu korkulukların taşıyıcı ayaklar arasında da devam ettirildiği görülmektedir (Fot. 22). Kuzey yönde son cemaat yerindeki ahşap sütunlara kadar uzanan mahfil katı, burada metal doğramalarla araları kapatılan sütunlara dayanmaktadır.

Süsleme açısından hat sanatı örneklerinden bahsedilebilen caminin harim batı duvarı ile güney duvarın batı kenarında doğrudan sıva üzerine yapılan kalemişi hat ör-

Fotoğraf 17: Hisarköy Camisi Harimi

Fotoğraf 18: Hisarköy Camisi Harim Kuzey Yönu

nekleri bulunur (Fot. 23). Yazılar, daire şeklindeki siyah zemin üzerine altın yıldız rengindedir. Güney duvarın batı kenarındaki örnekte “Bilal-i Habeşi” yazılıdır (Fot. 24). Batı duvardaki birinci kat pencerelerinin arasında yer alan diğer iki yazı güney duvardaki örneğe göre daha büyük ölçekli olup benzer formdadır. Yazılardan en güneyde yer alan örnek ortada Mühr-ü Süleyman’ı oluşturan altı kollu yıldızın her kolundan çıkan ışınların en dışarıda daire şeklini oluşturacak şekilde istiflenmiş yazı kuşağıyla birleşmesinden meydana gelmektedir. En dıştaki yazı kuşağı ile Mühr-ü Süleyman’ın kollarından çıkan ışınların arasında kalan bölümlerde ise yedi uyurların ve köpeklerinin adı yazılıdır. Ayrıca Mühr-ü Süleyman’ın kollarındaki üçgen yüzeylerde tirfil süslemelerine yer verildiği görülmektedir (Fot. 25). Batı duvardaki diğer örnek ise benzer bir tasarıma sahip olmakla

Fotoğraf 19: Hisarköy Camisi Harim Tavan Örtüsü

Fotoğraf 20: Hisarköy Camisi Son Cemaat Yeri

birlikte ortadaki sekiz kollu yıldız ve yazı kuşağı bakımından birbirinden ayrılmaktadır. İhlas suresinin yazılı olduğu madalyonun bazı bölümlerinde tirfil süslemesine de yer verilmiştir (Fot. 26). Harim güney ve doğu duvarlarındaki pencereler arasında bulunan metal levhalarda ise “Allah, Muhammed ve Dört Halife”nin isimleri yer almaktadır. Harimde doğrudan sıva üzerine yapılan bu hat örneklerinin dışarıda son cemaat yerinde de yer aldığı arşiv fotoğraflarından öğrenilmektedir (Fot. 27). Ayrıca caminin harim tavanında ve son cemaat yeri ortasındaki tavanda çıtakâri süslemeler de bulunmaktadır (Fot. 19, 22).

Fotoğraf 21: Hisarköy Camisi Mahfil Katındaki Ahşap Taşıyıcı Ayaklar

Fotoğraf 22: Hisarköy Camisi Mahfil Katı Görünüşü

Fotoğraf 23:
Hisarköy Camisi
Güney ve Batı
Duvardaki Hat
Örnekleri

Fotoğraf 24: Güney Duvardaki
Bilal-i Habeşi Yazılı Hat

Fotoğraf 25: Batı
Duvardaki Yedi Uyurlar
ile Köpeklerinin Adının
Bulunduğu Hat

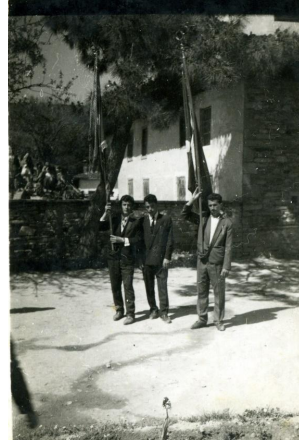
Fotoğraf 26: Batı Duvardaki
Sekiz Kollu Yıldız ve İhlas
Suresi

Caminin doğu cephesi hariç tutulduğunda diğer cephelerinin bilinmeyen bir tarihte traverten malzemeye kaplandığı görülmektedir. Günümüzde sıvalı olan doğu cephenin ise daha önce sıvasız olduğu arşiv fotoğraflarından anlaşılmaktadır (Fot. 28). Moloz taş malzemeye inşa edilen caminin son cemaat yeri batı duvarının dış yüzünde devşirme malzeme kullanımı da görülmektedir (Fot. 29).

Arşivdeki fotoğraflara bakıldığında ise son cemaat yeri seki döşemesinde de devşirme malzeme kullanıldığı ancak günümüzdeki kaplamalardan dolayı bunların görülmediği anlaşılmaktadır (Bkz. Fot. 10-11). İçeride mahfili taşıyan ayaklarda ve bunların arasındaki korkuluklarda ahşap malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzemenin kullanıldığı bir diğer unsur ise minberdir. Ancak minberin günümüz teknolojisiyle üretildiği açıktır (Fot. 30). Mahfil katının batı duvarındaki pencere açıklığının kenarlarında alçı çerçevenin bulunduğu, ancak yapılan müdahalelerle bu çerçevenin tahrip olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Fot. 31).

Fotoğraf 27: Hisarköy Camisi Son Cemaat Yeri Duvarındaki Hat Örnekleri (Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği Arşivinden)

Fotoğraf 28: Hisarköy Camisi Güney ve Doğu Cephesi (Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği Arşivinden)

Fotoğraf 29: Hisarköy Camisi Son Cemaat Yeri Dış Yüzündeki Devşirme Yazıt

Fotoğraf 30: Hisarköy Camisi Mihrap Duvarı ve Minber

Fotoğraf 31: Hisarköy Camisi Mahfil Katı Batı Duvarı Yeri Alan Pencere Kenarındaki Deforme Olmuş Alçı Silme

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Anadolu'da inşa edilen camilerde dönemin kültür ve sanat etkilerinin yanı sıra bölgesel etkilerin de görüldüğü bilinmektedir. Bu etkiler yapının planı ile süsleme programının şekillenmesinde kendisini göstermektedir. Çalışmada ele alınan Hisarköy Camisi de Anadolu'da köy camisi statüsünde olan yapılardandır. Kâgir malzemeyle inşa edilen dikdörtgen bir kütle ile bu kütlelerin üzerini örten kırma çatıdan meydana getirilen caminin, yerleşimde ikamet edenlerin katkılarıyla tamamlanmış olabileceği düşünülmektedir³⁰. Dikdörtgen planlı harim ve bunun kuzeyindeki yanları kapatılmış son cemaat yerinden meydana gelen planıyla yakın çevredeki İncirpınar Camisi (19.-20. yy) ile oldukça benzerlik göstermektedir. Hatta bu benzerlik, cami kuzey duvarının birinci kat seviyesinin yıkılarak mahfil katının kuzey yönde uzatılmasıyla gerçekleştirilen müdahaleyi de kapsar. Bir diğer yakın çevre örneği olan Gerali Köyü Camisi (1873-74)³¹'nde ise mahfil katı kuzey yönde uzatılarak genişletilmiş ve kuzey duvar yıkılmadan sadece bir kapı açıklığı eklenerek bu genişletilen alana özgün mahfilden ulaşım sağlanmıştır. Bunun yanında Sarayköy Çarşı Camisi (1864-66)³², Sarayköy Tekke Köyü Camisi (1900)³³, Sarayköy Kumluca Köyü Camisi (1900)³⁴ ve Sarayköy Hükümetönü (1905-06)³⁵ camileri, bağlı olduğu ilçede yer alan ve plan açısından benzer örneklerdendir. Son cemaat yerinin yanlardan duvarla kapatıldığı Hisarköy Camisi bu özelliğiyle Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Camisi (1774-75)³⁶, Aydın Kuşadası İki Oluklu (18. yy)³⁷, Denizli Çal Kocaköy Camisi (1800-01)³⁸, Denizli Bozkurt Baklankuyucak Köyü Camisi (1814-15)³⁹, Uşak Akarca Köyü (1876-77)⁴⁰, Denizli Güney Belenardıç Köyü Camisi (1884)⁴¹, Denizli Baklan Çataloba Köyü Camisi (18. yy sonu-19. yy)⁴², Muğla Yatağan Yeşilbağcılar (Gibye) Pirli Bey (19. yy)⁴³, Afyonkarahisar Dazkırı Çiftlik Köyü Camisi

30 Caminin inşa veya tamir kitabesinin olmaması, yapının banisi ve mimarı hakkında bilginin bulunmaması caminin köy halkı tarafından inşa ettirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Caminin kuzey duvarına asılmış berat kaydında ise herhangi bir referans gösterilmeden caminin köy halkının yardımlarıyla inşa edildiği belirtilmiştir.

31 Dalkılıç, 2023, 2399.

32 Dalkılıç, 2023, 2374.

33 Dalkılıç, 2023, 2456.

34 Dalkılıç, 2023, 2444.

35 Dalkılıç, 2023, 2425.

36 Çakmak, 1995, 534.

37 Kültürevanteri, 2024.

38 Çakmak, 1991, 61.

39 Çakmak, 1991, 77.

40 Gürsoy, 2017, 1007.

41 Çakmak, 1994, 26.

42 Çakmak, 1991, 106.

43 Kunduracı, 2007, 30.

(19. yy sonu)⁴⁴ Söke Kızıllarlar Köyü (19. yy sonu)⁴⁵, Burdur Gazi (1916)⁴⁶, camileriyle benzerlik göstermektedir.

Ahşap tavanın herhangi bir taşıyıcı olmadan doğrudan duvarlar üzerine oturtulduğu düz tavanlı camiler, kendi içinde düz göbeksiz tavanlı, düz çökertme tekne göbekli tavanlı, düz çıtalama göbekli tavanlı, düz-kubbeli tavanlı, düz tonozlu tavanlı ve düz kademeli tavanlı şeklinde alt başlıklarla ayrılmışlardır⁴⁷. Hisarköy Camisi'nin harim tavanında oluşturulan kare çerçeve içindeki büyük sekizgenin iç içe geçecek şekilde tekrar edilmesi ve merkezinde ahşap tavan göbeğine yer verilmesi, caminin tavanının düz çıtalama göbekli tavanlı camiler arasında değerlendirilebileceğini göstermektedir. Hisarköy Camisi'nin harim tavanındaki cıtakârî süslemeye yakın çevreden Babadağ Yukarı Kuzere Ahmed Paşa (1826)⁴⁸, Sarayköy Çarşı (1864-66)⁴⁹, Kale Muslugüme Köyü (1862-63)⁵⁰ camileri örnek gösterilebilir. Harim tavanında yer alan geometrik süslemenin Manisa Demirci Köylüce Köyü Eski Cami (19. yy'n ilk çeyreği)⁵¹, Uşak Akarca Köyü Cami (1876-77)⁵², Trabzon/Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871-72)⁵³, Beypazarı Yeni Cami (1897)⁵⁴, Muğla Pazar Cami (19. yy.)⁵⁵, Burdur Gazi Cami (1916)⁵⁶ tavanlarındaki geometrik süslemelerle benzerlikleri bulunmaktadır. Bunların dışında caminin hariminde ahşap malzemenin süsleme amacıyla kullanıldığı örnekler rastlanamamıştır. Ancak caminin son cemaat yerini gösteren ve bir grup köy sakininin yer aldığı eski fotoğrafın arka planında, mükebbire ve pencere korkuluklarını meydana getiren ahşabın işlemeli olduğu seçilebilmektedir (Bkz. Fot. 10, 27).

Yapının inşa edildiği tarihte bezemeli olup olmadığı konusu net değildir. Ancak Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği Arşivi'nde yer alan fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla bezemede yazının estetik görünüşünden yararlanıldığı görülmektedir. Tarihi bilinmeyen ve son cemaat yeri ortasında bir grup köy sakininin yer aldığı fotoğrafta mükebbirenin her iki yanında daire şeklindeki kartuşlarda siyah zemin üzerine açık renkli olarak yazılan çehâr-yâr-ı güzîn adları yer aldığı görülmektedir (Bkz. Fot. 10, 27). Doğrudan sıva üzerine yapılan bu hat örneklerinin benzerlerini Denizli Çivril

44 Daş, 1995, 2.

45 Atıcı, 2024, 134.

46 Beyaz, 2020, 31.

47 Çevrimli, 2017, 170.

48 Dalkılıç, 2023, 306.

49 Dalkılıç, 2023, 2374.

50 Dalkılıç, 2023, 1990.

51 Koçer, 2024, 373.

52 Gürsoy, 2017, 1007.

53 Önal ve Koç, 2024, 479.

54 Bozkurt, 2004, 94.

55 Çakmak, 2013, 80; Ekmekci, 2014, 44.

56 Beyaz, 2020, 31.

Menteş Köyü Camisi (1813)⁵⁷, Denizli Baklan Çataloba Köyü Camisi (18. yy sonu-19. yy),Tavas Solmaz Çarşısı Camisi (19. yy)⁵⁸, Sarayköy Kumluca Köyü Camisi (1900) ve Sarayköy Hükümetönü (1905-06) camilerinin harim ve son cemaat yerinde görmek mümkündür. Harimde ise siyah zemin üzerine altın yıldız rengiyle oluşturulan altı kollu yıldız şeklindeki Mühr-ü Süleyman ve bunun kollarından çıkan ışınların arasında yer verilen yedi uyurlar ile köpeklerinin adlarının yazılı olduğu geometrik düzenlemenin bir benzeriyle Tavas Solmaz Çarşısı Camisi (19. yy) son cemaat yerinde karşılaşılmaktadır. Bunun yanında Birgi Karaoğlu Camisi (1782)⁵⁹ harimi örten kubbenin göbeğinde, Manisa Demirci Küpeler Köyü Camisi (19. yy)⁶⁰ kible duvarında, Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camisi (19. yy sonları)⁶¹ harim batı duvarında, çevresinde Ashab-ı Kehf ve köpeklerinin adlarının yer aldığı benzer geometrik düzenlemeler bulunmaktadır.

Caminin hariminde, yazının haricinde kalemişi bitkisel ve geometrik bezemenin varlığı konusunda köy sakinleriyle yapılan görüşmelerde herhangi bir bilgi edinilememiştir. Bunun yanında gerek arşiv fotoğraflarında gerek inceleme sırasında kalemişi bezeme izine de rastlanılmamıştır. Ancak Denizli ve çevresinde 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar inşa edilen ya da onarılan camilerde kalemişi bezemenin yaygın olarak görüldüğü göz ardı edilmemelidir⁶².

Sonuç

Hisarköy Camisi geçirdiği onarımlar ve bilinçsiz müdahaleler neticesinde bugün özgün durumundan oldukça uzaktır. Bu müdahaleler arasında yer alan harim kuzey duvarının birinci kat seviyesinin yıkılarak mahfil katının son cemaat yeri üzerine doğru uzatılması yapıya büyük ölçüde yapısal olarak zarar vermiştir. Harim kuzey duvarındaki bu değişiklik strüktürel açıdan sorun teşkil etmekle birlikte, özgün hali arşiv fotoğraflarından öğrenilen son cemaat yerindeki mükebbire ve hat örneklerinin bulunduğu kuzey cephenin estetik kavramını da yok etmiştir. Bunun yanında doğu cephenin sıvanarak diğer cephelerin traverten malzemeye kaplanması da Hisar'ın kırsal mimari üslubuna uygun değildir. Caminin sadece yapısal unsurlarıyla oynanmamış içeride vaaz kürsüsü ile minberi de günümüz inşaat malzemeleriyle yenilenmiştir. Mihrap nişinin günümüz seramikleriyle kaplanmış olması bu durumu desteklemekle birlikte mihrabın özgün durumu hakkında bilgi edinmeyi imkânsız hale getirmiştir. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen araştırma esnasında bulunan ahşap kitabenin, caminin özgün halinden kalan bir örnek olduğunu

57 Çakmak, 2017, 171.

58 Kültürportali, 2013.

59 Kuyulu, 2001, 97; Kurt, 2024, 294.

60 Gürbıyık, 2020, 159.

61 Algaç, 2020, 23.

62 Denizli ve çevresinde geç dönem Osmanlı camilerinde görülen kalemişi bezemeli camiler için bkz. Çakmak, 1991; Çakmak, 1994; Çakmak 1995; İnce, 2001; İnce, 2007; Çakmak, 2017; Akyol, T. V., Öztekin, İ., Uyar, N., & Denizli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020; Aktuğ, 2021; Beyazıt ve Atıcı, 2022, Dalkılıç, 2025.

düşündürmesi ve Hisarköy Camisi'nin tarihine ışık tutması açısından önemlidir.

Hisarköy Camisi'nin tekil olarak ele alındığı bu çalışmada yapının tarihçesi ile geçirdiği onarım ve değişikliklere ayrıntılı biçimde değinilmiştir. Sahada elde edilen veriler ile Hisarköy Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği Arşivi'nin arşivinde yer alan eski fotoğraflar, yapının özgün haline en yakın olduğu düşünülen durumuyla ilgili çıkarımlar yapma aşamasında önemli katkı sağlamıştır. Bu bağlamda dijital programlar aracılığıyla oluşturulan çizimler birleştirilerek yapının özgün durumuna en yakın görüntüsü elde edilmiştir. Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde değerlendirilen Hisarköy Camisi'ne, güncel teknik uygulamalar açısından bakılmış ve ortaya çıkarılan dijital veri de çalışmada paylaşılmıştır⁶³.

63 Hisarköy Camisi'nin özgün haline en yakın canlandırma videosu için Ekmekci, M. (2024)., 24 Kasım) Hisarköy Camisi.

KAYNAKÇA

- Aktuğ, E. C. (2021). Kültürel Süreklilik İçerisinde Kalemîşi Süslemeli Camilere Denizli'den Bir Örnek Çivril Sundurlu Camii. *Dr. Nevzat Gündoğ'a Vefa Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları* (Ed: Kılıç Y. & Haytoğlu E.) 69-86, İstanbul.
- Akyol, T. V., Öztekin, İ., Uyar, N., & Denizli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2020). *Denizli'nin Kalemîşi Camileri: "Geçmişten Geleceğe Kalem İzleri"*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Algaç, Ş. (2020) Uşak-Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii Ve Kalemîşi Bezemeleri. *Art-Sanat*, (13), 1-26. Doi: <https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.13.0001>
- Atasoy, S. (2022), Burdur Kemer'deki Ahşap Direkli Süslemeli İki Cami. *İdil*, (100), 1755–1772. Doi: <https://dpi.org/10.7816/idil-11-100-07>
- Atıcı, A. (2023). *19. Yüzyılda Aydın Vilayetinde (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa) Alçı Mihraplar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Atıcı, A. (2024). Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve Haziresindeki Mezar Taşları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 675-705. Doi: <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1436249>
- Atıcı, A. (2024). Söke Kızılkırlar Köyü Camisi. *Anasay*, (29), 131-151. Doi: <https://doi.org/10.33404/anasay.1516113>
- Bakırer, Ö. (2000). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baykara, T. (2007). 800 yıl Önce Denizli Topraklarının Fethi. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu: Bildiriler 1*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bolumü Yayınları.
- Beyaz, D. (2020), *Burdur Merkezde Yer Alan Camiler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Beyazıt M. ve Atıcı A. (2022). Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Örenyeri Kazıları. *Türkiye Turizm Ansiklopedisi* (Cilt VIII, s. 146-150). Ankara, Detay Yayın Evi.
- Boy, E. Ş. (2020). Aynı Çatı Altında Buluşmak: Niksar-Gültepe Köyü Camisi,

- Köy Odası ve Tahıl Ambarları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2020 Sonbahar Özel Sayı I/I), 198-208.
- Bozkurt, T. (2004). *Beyazır'daki Türk Devri Yapıları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çakmak, Ş. (1991). *Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Câmler)*. Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç Torapan Köyü Camii Güney Denizli. *Sanat Tarihi Dergisi*, (7), 19–26.
- Çakmak, Ş. (1995). Boğaziçi Kasabası Eski Cami Baklan Denizli. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*(Cilt I, s. 529-540) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Çakmak, Ş. (2013). *Muğla Cami ve Mescitleri*. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çakmak, Ş. (2017). Denizli Çivril Menteş Köyü Camisi. H. Ünalın Özdemir, M. Kürüm ve N. Akbulut (Ed.), *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (22-25 Ekim 2014) (s. 169-178). Aydın: Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çelemoğlu, Ş. (2024). Sivas Çongar Köyü Eski Camisi ve Duvar resimleri. *Turkish Studies*, 19(3), 935-961. Doi: <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.75826>
- Çevrimli, N. (2017). Denizli ve Çevresinde Yer Alan Bazı Camilerin Yapı Elemanlarının Değerlendirmesi. *Vakıflar Dergisi* (47), 170-204. Doi: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.329402>
- Dalkılıç Y. (2023), *Denizli Cami ve Mescitleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Dalkılıç, Y. (2025). Denizli/Bozkurt Yenibağlar Mahallesi Camii. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (74), 225-245. Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.80631>
- Daş, Ertan (1995). Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler* (Cilt: II, s. 1-12) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Ekmekci, A. (2014), *Muğla Cami ve Mescitleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ekmekci, M. (2024). *Hisarköy Camisi* . URL: <https://drive.google.com/file/d/1>

[aILOsvMjiw6vLdaEod4FM32kwwas7iYz/view?usp=drive_link](https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.13.0006)

[Erişim Tarihi: 14.11.2024]

- Erzincan, T. (2020). Mihrap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 30, 30-37) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökçe, T. (2000). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gürbıyık, C. (2020). Demirci Kıpeler Köyü Camii Duvar Resimleri. *Art-Sanat*, (13), 143-67. Doi: <https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.13.0006>
- Gürsoy, E. (2017). Uşak İli Sivaslı İlçesi Akarca Köyü Camisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 1001-1014. Doi: <https://doi.org/10.17755/esosder.329109>
- Işık, E. (1995). Feth Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 12, 456-457) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnce, G. M., & İnce, C. (2024). Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 23(36), 61-103. Doi: <https://doi.org/10.17518/canakkalearastirmalari.1465832>
- İnce, K. (2001). Yukarı Camii / Akköy-Denizli. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 65-79.
- İnce, K. (2007). Tavas ve Çevresindeki Osmanlı Mimarî Eserleri. 2. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (Cilt 2, s. 164-173) Denizli.
- İnce, K., Atasoy, S. ve Atıcı, A. (2021) Emirdağ/Sığracık Köyü Eski Camii ve Köy Mezarlığındaki Bir Grup Mezar Taşı, *Dr. Nevzat Gündag'a Vefa: Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları* (Y. Kılıç & E. Haytoğlu, Eds.), Çizgi Kitabevi.
- Karaaslan, M. (2021). Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi. *Ankara Araştırmaları Dergisi* 9 (1), 171-185, 2021. Doi: <https://dx.doi.org/10.5505/jas.2021.96658>
- Kavak, E. B., & Kolancı, B. Y. (2022). Attouda Kentinden Yeni Bir Agonistik Yazıt. *OLBA, XXX(XXX)*, 395-406.
- Koçer, S. E. "Marmaracık- Köylüce- Kızılca Köyleri Camileri ve Kalem İş

- Bezemeleri (Demirci –Manisa).” *Art-Sanat*, (21), 359–392. Doi: <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.21.1114730>
- Kolancı, B. Y. (2021a). Attouda’da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 57-76.
- Kolancı, B. Y. (2021b). Attouda ve Hisar Köyü’nün Denizli Turizmindeki Yeri ve Önemi. *Dr. Nevzat Gündag’a Vefa: Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları* (Y. Kılıç, & E. Haytoğlu, Eds.). Çizgi Kitabevi.
- Kolancı, B. Y. (2023). Attouda Araştırmaları 2021. 38. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 261-280*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Kolancı, B. Y. (2024). Attouda Araştırmaları 2022. 38. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 261-280*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Kunduracı, O. (2007). *Muğla-Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*. Muğla Valiliği.
- Kurt, H. S. (2024). Birgi Karaoğlu Camii Kalemîşi Tezyînâtı. *Tevilat*, (5/1), 267-301. Doi: <https://doi.org/10.53352/tevilat.1484144>
- Kuru, A. Ç. (2008). Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi. *Erdem*, (51), 23-52.
- Kuyulu, İ. (2001). Karaoğlu Camii, *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, (ed. R. H. Ünal-M. Kiel-İ. Kuyulu-Y. Demiralp-Ş. Çakmak-E. Daş), 91-98, Ankara.
- Kültürenvanteri. (2024). *Kuşadası İki Oluklu Cami*. URL: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/iki-oluklu-camii-kusadası/#17.1/37.856701/27.256275> [Erişim tarihi: 05.11.2024]
- Kültürportali. (2013). *Solmaz Çarşı Camii ve Haziresi*. URL: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecek yer/solmaz-carsi-camii-ve-haziresi> [Erişim tarihi: 25.12.2024]
- Mülayim, S. (2021). *Sinan Bin Andülmennan – Bir Dünya Mimarının Hayat Hikâyesi, Eserleri ve Ötesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Önal, Raziye Çiğdem, Özkan Koç, Esra. “Trabzon/Şalpaazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii Kalem İşi Süslemeleri.”, *Art-Sanat*, (21), 467–501. Doi: <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.21.1103009>

- Özçelik, S. (2010). Yerel Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak (Evlenme Defterleri) Hisarköy Örneği – 200 Yıllık Gelenek. *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarayköy Kaymakamlığı. (2019). *Hisar Mahallesi Attuda Antik Kenti*. URL: <http://www.saraykoy.gov.tr/hisar-mahallesi-attuda-antik-kenti> [Erişim tarihi: 01.11.2024]
- Tali, Ş. (2020). Kayseri’de Çatal Kapılar ve Anlamları Üzerine, *Düşünen Şehir*,(13), 80-85.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması. (2024). *Cami ve Arsası*. URL: <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/37.83639903899879/28.81053239107132> [Erişim tarihi: 02.01.2024]
- Türkçe Kuran Mealleri. (2024). *Fetih Suresi 1. Ayet*. URL: <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=1> [Erişim tarihi 24.04.2024]

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek beyanı yapmamıştır.

İntihal ve Diğer Etik Beyanlar: İntihal taraması *iThenticate* yazılımıyla yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %15’in altında çıkmıştır. Yazar, makalede, kaynak gösterilenler dışındaki görsellerin kendisine ait olduğunu belirtmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Plagiarism & Other Ethical Statements: Plagiarism detection was conducted using the *iThenticate* software and the similarity ratio was detected below the journal’s upper limit of 15%. The author has stated that the images, except for those whose sources are shown, belong to him.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapabilmesi amacıyla yazara en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author’s approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 34, Sayı: 1, Nisan 2025 | Volume: 34, Issue: 1, April 2025

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Selami FEDAKAR ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Ender ÖZBAY ♦ Editöryal Kurul (Editorial Board): Prof. Dr. Lale DOĞER, Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda belirtilmiştir.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Savfası \(Acık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

